

УКРАЇНЦІ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (XIX СТ.)

В.Г.Церковна

(кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет)

В статье анализируются изменения в этническом составе жителей южных уездов Бессарабии в XIX веке в сторону увеличения удельного веса украинцев и определяется процент украинцев среди разных категорий сельского и городского населения.

The article analyzes the changes in the ethnic composition of the population of the southern counties of Bessarabia in the 19th century in the direction of increasing the number of Ukrainians, and determines the percentage of Ukrainians among the different categories of rural and urban populations.

Україна – держава з поліетнічним складом населення. Гармонізація міжетнічних стосунків, урахування духовних і культурних потреб усіх етносів є однією з ключових проблем розвитку України на сучасному етапі, адже взаємини між народами багатонаціональної держави сформувалися історично у процесі суспільного розвитку.

Дослідження питання про заселення й освоєння південноукраїнських територій, зокрема, Південної Бессарабії, українцями постає, без сумніву, актуальним.

В наукових працях, присвячених історичному розвитку Півдня України, проблемам формування українського населення в регіоні відводилося другорядне місце. Побіжно цих питань торкалися дослідники Я. Гросул, В. Жуков у своїх роботах про політичну та соціально-економічну історію регіону. Заселення подунайських земель у XVIII – на початку XIX ст. стала предметом дослідження істориків А.Бачинського, В.Кабузана. У другій половині XX ст. з'являються праці В. Зеленчука, В.Наулка, в яких розглядаються загальні питання з історії українського населення Півдня України. Проблем появи та розселення в регіоні козацтва торкалися історики А. Бачинський, В. Голобуцький. Заселення й економічне освоєння українським населенням Подунав'я стало предметом дослідження О. Бачинської.

Приєднання Бессарабії в 1812 р. до Російської імперії сприяло соціально-економічному розвитку краю. Відбувалися суттєві зрушення у соціальній та етнічній структурі населення. Швидко зростала його чисельність, характерною рисою був поліетнічний склад. Головні причини цих змін зумовила колонізаторська політика російського уряду, включення Бессарабії у загальноросійський торговий ринок та економічні пільги, надані царизмом окремим категоріям населення.

Більшість дослідників зазначають відсутність точних відомостей про загальну чисельність населення Бессарабії на початку XIX ст. Недосконала система статистичних підрахунків не враховувала і не контролювала постійні масові переміщення населення. У працях істориків та статистиків того часу ми знаходимо різні дані. Так, чисельність населення Бессарабії на початку XIX ст., за П.Куницьким, становила 275 тис. осіб; за А. Защуком, – 240 тис. осіб, за А. Скальковським – 277 800 осіб. Найбільш достовірними, на думку дослідника В. Зеленчука, є архівні відомості, згідно з якими на початку століття у Бессарабії нараховувалося близько 256 тис. осіб [1, 97,98].

Протягом першої половини XIX ст. чисельність населення Бессарабії швидко зростала і на 1861 р. становила приблизно 1 млн. осіб [2, 186]. У цей період Бессарабська область була на першому місці серед регіонів Новоросійської губернії за темпами зростання населення, яке за означений період збільшилось на 326,3% [3, 147]. Зростання відбувалося за рахунок природного приросту населення (61%) та інтенсивного заселення області (39%) [4, 148]. У 1890-1891 рр. чисельність населення в Бессарабській області становила 1 641 559 осіб [5, 172].

Збільшення кількості населення та заселення півдня Бессарабської області відбувалося ще інтенсивніше. Так, за даними О. Бачинської, протягом 1817–1827 рр. чисельність населення Акерманського та Ізмаїльського повітів зросла з 90 330 до 112 952 осіб, а з середини 50-х років XIX ст. по 1897 р. – з 242 338 до 421 032 осіб [4, 87].

Наявність вільних земель, пільги для переселенців, декларація свободи віросповідання сприяли активному заселенню Південної Бессарабії. Сучасні дослідники виділяють декілька основних шляхів заселення цього регіону, серед яких: так звана стихійна народна колонізація та офіційна урядова колонізація.

Найбільшими групами населення в краї в першій половині XIX ст. були молдовани, болгари, росіяни та українці [6, 28]. На початку XIX ст. українців у Бессарабії налічувалось понад 30 тис. осіб (6,5%) [4, 103]. В. Кабузан, за даними церковних відомостей, визначає загальну чисельність українців на середину XIX ст. – 179 тис. осіб (21,3%) [6, 54]. Дослідник О. Защук на підставі 9-ої ревізії населення регіону називає іншу цифру – 126 тис. (13,6%) [4, 103]. Різницю у даних щодо чисельності українського населення в Бессарабії дослідники пояснюють різними методиками проведення ревізій і переписів, а також тим фактом, що українці-утікачі часто ухилялися від переписів або приховували своє походження.

Історик В. Бутович зазначав, що в Бессарабії «друга за чисельністю народність – малороси, повинна бути визнана таким же давнім населенням краю, як і молдовани». На його думку, малороси (українці) у всіх повітах Бессарабії «надзвичайно піддавались молдавському впливу, а тому можна вважати, що по крові та за походженням їх значно більше, ніж за мовною ознакою» [7, 22]. За даними місцевого перепису 1867 р., українці у Бессарабії становили 21% [6, 56].

Перший Всеросійський перепис 1897 р., який не містив даних про національний склад, а включав розподіл населення за мовною ознакою, зафіксував 379,6 тис. осіб (19,6%) українців. Для порівняння, за цією ж ознакою, молдован було зафіксовано 920,9 тис. (47,6%), болгар – 103,2 тис. (5,3%), росіян – 135,7 тис. (8,0%) [8, XXI]. Незважаючи на критику даних Всеросійського перепису населення дореволюційними, радянськими та сучасними дослідниками, цей офіційний документ свідчить про швидке зростання чисельності населення Бессарабії та збільшення питомої ваги немолдавського населення, зокрема, українського.

Етнічний склад населення трьох південних повітів (Акерманського, Ізмаїльського та Бендерського) на початку XIX ст. був доволі строкатим. Населення півдня Бессарабії в 1818 р. налічувало 90 061 тис. осіб, з яких українці склали 16 144 тис. (17,93%), молдовани – 33 307 (36,98%), болгари – 19 329 (21,46%), німці – 8 284 (9,20%) та росіяни – 8 049 (8,94%) [6, 36]. В Акерманському повіті переважали молдовани (32,77%), а українці становили 17,38%. На території Ізмаїльського повіту більшість мешканців були болгарами (41,58%), українців налічувалось 17,09%. У Бендерському повіті суттєво переважали молдовани (62,37%), українці склали 20,64% [6, 38]. Таким чином, наведені статистичні відомості свідчать, що український етнос за своєю чисельністю в південній частині Бессарабії входив до трійці найбільш потужних.

Як відомо, у 1824 р. було затверджено положення Комітету міністрів «Про влаштування в Бессарабській області 20 тисяч казенних селян з внутрішніх губерній», за яким планувалося переселяти по 5 000 селян з Чернігівської, Полтавської, Орловської та Курської губерній [9, 28,29]. Протягом 1827–1830 рр. на території Акерманського, Ізмаїльського і Бендерського повітів оселилась основна маса вихідців з цих губерній. Наприклад, в Акерманському повіті переселенцями було засновано 18 нових поселень [6, 41].

Аналіз перепису населення південних повітів у цей період свідчить про зміни у етнічному складі мешканців регіону. В Акерманському повіті зросла питома вага українців (з 15,66% до 17,20%) та росіян (з 7,07% до 7,79%), а молдован – зменшилася (з 32,77% до 31,05%).

Скоротилася також чисельність молдован і в Ізмаїльському повіті (з 34,7% до 29,35%), а болгар і гагаузів навпаки – зросла (з 37,98% до 41,58%). У Бендерському повіті суттєвих змін у складі населення не спостерігалось [6, 41]. Протягом першої половини XIX ст. відсоток українського населення продовжував збільшуватись і наприкінці XIX ст. становив 23,5% в Акерманському, 17,3% в Ізмаїльському повітах [4, 102]. Таким чином, можна цілком погодитися з думкою сучасної української дослідниці О. Бачинської, що протягом XIX ст. на Придунайських землях проживала четверта частина українського населення усієї Бессарабії – 25-26%, за компактністю розселення вони склали одну з провідних груп – 17-20,8% [4, 109].

За результатами лінгвістичного аналізу українських говірок, які вивчалися П. Чубинським та К. Михальчуком, наприкінці XIX ст. на території Бессарабії сформувалося три етнографічні групи українців [1, 180]. Перша – це русини з Галичини та Буковини, яка локалізувалась у своїй

більшості в Хотинському повіті. Друга – вихідці з Поділля та Волині, які розселилися у Сорокському і Бельцькому повітах. Третя група українців переселилася з Харківської, Полтавської, Катеринославської та Херсонської губерній на територію Акерманського, Ізмаїльського та частково Бендерського повітів. На кінець XIX ст. в Акерманському повіті переселенці з українських губерній склали 85,4% від усіх уродженців Європейської Росії та 9% від усіх жителів повіту. Вихідці з українських територій в Ізмаїльському повіті становили 64,8% від усіх мешканців, переселених з Європейської Росії та 1,5% від усього населення повіту [4, 110].

Українське сільське населення Акерманського та Ізмаїльського повітів у XIX ст. складалося з місцевих мешканців та переселенців, які у своїй більшості належали до державних селян. До цієї категорії входили селяни-утікачі, місцеві селяни, вихідці з українських і центральних губерній, задунайські переселенці, «царани на державній землі», шляхтичі, а також солдати, козаки, волонтери, коронні цигани, євреї-землероби. Більшість переселенців з внутрішніх губерній становили державні селяни та однодворці. Ними були створені поселення в Акерманському повіті: Борисівка, Василівка, Введенське, Вознесенське, Іванівка, Павлівка, Петрівка, Петропавлівка, Плахтіївка, Покровка, Царичанка, Успенське, Дмитрівка, Николаєвка, Сергіївка, Спаське, Семенівка та Ярославка. Частина селян переселялася до вже існуючих поселень [9, 31]. В Акерманському повіті до 1830 р. проживало близько 1 тис. родин з внутрішніх губерній. На початку 60-х років XIX ст. у Бессарабії було 82 державних поселення, заселені у своїй більшості українцями [4, 115].

На землях Південної Бессарабії оселялися також селяни-утікачі, яких приваблювала наявність вільної землі, можливість займатися промислами, лояльне ставлення до переселенців з боку місцевої влади.

Категорію «царан на державних землях» склали селяни, які переселялися з півночі та центру Бессарабії в результаті соціальних конфліктів. Наприклад, до Акерманського повіту переселились і заснували с. Райлянка 119 родин, переважно українців, з села Корлікево Хотинського повіту. В Ізмаїльському градоначальстві оселилося понад 500 родин царан-утікачів [4, 117].

Українське населення проживало також і в поселеннях колоністів. На півдні Бессарабії в середині XIX ст. існувало 82 колонії «задунайських колоністів», 24 німецькі та одна швейцарська [10, 117]. Більшість населення колоній склали болгари та гагаузи (80–82%), а решта населення (20–18%) – інші етноси (в тому числі українці). Наприклад, мешкали українці у таких колоніях, як Каракурт, Дермендере, Долукіюй, Ферাপонтівка, Шабо.

Незначний відсоток українців-шляхтичів склали вихідці з Подільської, Волинської, Київської та Херсонської губерній, які не підтвердили свого аристократичного походження та були зараховані до державних селян. Такі українські родини проживали у селі Нерушай Акерманського повіту та Михайлівці Бендерського повіту [4, 127].

Чисельність українців-дворян на півдні Бессарабії була дуже незначна. Наприклад, наприкінці XIX ст. в Акерманському та Ізмаїльському повітах, за даними О. Бачинської, дворяни-українці разом з почесними громадянами становили 1% від усього українського населення цих повітів [4, 40]. Сучасна дослідниця Л. Циганенко, яка займається вивченням історії дворянства півдня України, зазначає, що до губернської дворянської книги (1901 р.) було внесено представників дворянських родів, які переселилися з Подільської, Полтавської, Волинської, Чернігівської, Харківської, Київської та Катеринославської губерній. Переважна більшість цих переселенців представляла українське дворянство [11, 140].

Українське міське населення проживало в найбільших містах Південної Бессарабії – Акермані, Ізмаїлі, Кілії, Рені. На початку XIX ст. українське населення Акермана нараховувало 560 родин і 130 бурлаків (одинаків) – 52% від усього населення міста [4, 149]. Вони входили до так званого «малоросійського товариства». Після скасування кріпацтва українці становили 48,3% усього населення. На кінець XIX ст., за даними Всеросійського перепису населення 1897 р., україномовних мешканців Акермана нараховувалося 15 183 особи, що складало 53,7% від усіх жителів. Більшість українців Акермана (77,7%) були уродженцями саме

Акерманського повіту. Решта українців переселились з Херсонської, Подільської та Київської губерній [8, 182].

У повітовому місті Ізмаїлі на початку XIX ст. серед усіх мешканців українці склали найбільшу етнічну групу (31%). Протягом 20-х років XIX ст. українська громада збільшилася не лише завдяки природному приросту, а й за рахунок переселень так званих «задунайських вихідців» [4, 157]. У середині XIX ст., коли Ізмаїл з іншими територіями перейшов під владу Молдавського князівства, українці залишалися найбільшою національною групою в місті (31%) [6, 148]. Перший Всеросійський перепис зафіксував україномовних мешканців Ізмаїла у кількості 8 271 особа, що становило 37% від усіх жителів. Для порівняння, 35% становили росіяни, 12,3% – євреї, 7,1% – молдовани, 4,2% – болгар, 2,3% – греки, 0,6% – поляки та 1,5% – вірмени, німці, цигани та інші. Більшість населення міста склали уродженці Ізмаїльського повіту [8, 194].

На початку XIX ст. швидко збільшувалося населення Кілії. В 1817 р. у місті проживало 3 500 мешканців. Більшість населення становили молдовани – 1 466 (42%), українців налічувалося 1 244 (36%), росіян – 471 (13%), болгар – 83 (2,4%) та циган, євреїв, греків, некрасівців разом – 236 осіб (6,6%) [4, 164]. На середину XIX ст. у Кілії проживало понад 45% українців від усіх жителів. Протягом другої половини XIX ст. питома вага українського населення зменшилася, і вже на кінець століття, за даними перепису 1897 р., україномовне населення становило 4 555 осіб (39%) від усіх жителів. Уродженці Ізмаїльського повіту склали більшість україномовного населення Кілії (89,8%). Вихідців з українських губерній було приблизно 64%, найбільше – з Херсонської та Подільської [8, 198].

У місті Рені Ізмаїльського повіту в 1817 р. мешкало 1 847 жителів: 983 молдован, 300 українців, 229 болгар, 149 росіян. Як і на початку століття, протягом першої половини XIX ст. українське населення (22%) за своєю чисельністю поступалося молдавському (32%) [4, 169]. Дані перепису 1897 р. свідчать, що україномовні мешканці міста Рені склали 1 372 особи, або 20% від усіх жителів. Більшість населення становили, як і на початку століття, молдовани – 38%. У Рені, так само як і в Кілії, переважали мешканці родом з Ізмаїльського повіту (65,5%). З українських губерній найбільше було вихідців з Херсонської та Подільської губерній (26% і 21% відповідно) [8, 202].

У болгарській колонії Болград українське населення складало незначний відсоток – усього 306 осіб (2,5%). Для порівняння, більшість населення – болгар – 8 478 осіб (69%) [8, 196].

Таким чином, у містах Південної Бессарабії українське населення становило найбільшу етнічну групу та відігравало значну роль у заселенні й економічному освоєнні цього регіону.

Українське населення, як відомо, складало основу Дунайського козацького війська, до якого входили задунайські, усть-дунайські, чорноморські козаки, селяни-утікачі. Переважно вони проживали в станицях Акмангіт і Старокозаччя. В середині XIX ст. у складі Дунайського війська українці становили 34,0%, молдовани – 27,8%, цигани – 22,7%, росіяни – 15,5% [4, 138].

На зламі XIX–XX ст. у Бессарабській губернії українців налічувалося 379 698 тис. осіб, питома вага яких відносно інших етносів становила 19,6% [10, 156]. В Акерманському повіті мешкало близько 70 799 тис. осіб українського населення, їх питома вага становила 26,7%. Більшість із них склали селяни – 55 614 тис. осіб (78,6%), а 15 183 тис. осіб (21,4%) мешкали у містах. На другому місці за чисельністю українців у Південній Бессарабії знаходився Ізмаїльський повіт – 47 817 тис. осіб, що становило 19,6%. Українське міське населення налічувало 16 061 тис. осіб (35,6%), а сільське – 31 810 тис. осіб (66,4%). У Бендерському повіті українців нараховувалося 21 048 тис. осіб, з них містян – 6 112 тис. осіб (29,0%), а селян – 14 936 тис. осіб (71,0%), або 10,8% [10, 156].

Заселення та освоєння Бессарабської області спричинили швидке зростання чисельності населення, характерною ознакою якого була поліетнічність. Зміни в етнічному складі мешканців південних повітів Бессарабії відбувалися у напрямку зростання питомої ваги українців.

Найбільшу категорію українського сільського населення склали державні селяни. Це були місцеві мешканці сіл, утікачі, переселенці з українських і центральних губерній, царани, шляхтичі, козаки, солдати, волонтери. Значний відсоток українців цих категорій населення

дозволяє зробити висновок про їх значний внесок у розвиток землеробства і тваринництва. Українське міське населення становило досить велику групу та сприяло розвитку інфраструктури міст півдня Бессарабії. Таким чином, у XIX ст. українці за своєю чисельністю разом з молдованами, болгарами та росіянами були однією з провідних етнічних груп Південної Бессарабії та відіграли значну роль в економічному освоєнні регіону.

1. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.: (Этнические и социально-демографические процессы). – Кишинев, 1979.
2. Зашук А. Бессарабская область // Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. – СПб., 1862. – Ч. 1.
3. Кабузан В.М. Украинцы в мире : динамика численности и расселения (20-е годы XVIII века – 1989 год): формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М., 2006.
4. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне освоєння). – Одеса, 2002.
5. Батюшков П.Н. Бессарабия: Историческое описание. – СПб., 1892.
6. Кабузан В.М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.). – Кишинев, 1974.
7. Бутович В.Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. – К., 1916.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. / Изд. Центр.стат. ком. МВД; [Под ред. Н.А.Тройницкого]. В 89 т. – Т.III: Бессарабская губерния, 1905.
9. Анцупов И.А. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812–1870 гг.). – Кишинев, 1966.
10. Бойко Я.В. Розселення українського етносу у Північному Причорномор'ї (кінець XIX – початок XX ст.) // Гуржіївські історичні читання. – 2009. – Вип.3.
11. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.). – Ізмаїл, 2010.